

Vård och användning av vilda träd, buskar och örter på
inägomark.

I de av odlingen närmast berörda ägorna har bonden av gammalt vårdat sig om vissa bestånd av träd, buskar och örter, som på alla handa sätt varit användbara i hushållningen eller annars ansetts värda att bevaras. Här är icke frågan om allmogens trädgårdar eller täppor med fruktträd, bärbuskar, grönsaksland etc. (vilket allt kräver sin särskilda utfrågning) utan om den vilda, kring gården spridda floran samt förvildade exemplar av äldre, övergivna odlingar. Vad beträffar utnyttjandet för hushållningen av växtligheten i skog och utmark kräves även här särskild utfrågning. F.ö. hänvisas till frågelistorna M 52 Ängar och hagar, M 59 Skogsbruk, M 85 Torvtäkt, M 104 Växtfärgning, M 132 Bär och frukter i hushållet; de tryckta frågelistorna 7 Löv och mosstäkt, 25 Slätter samt 38:1 Gotländska växtnamn. En enstaka buskart efterfrågas i M 4 Tibasten.

Här avsedda uppteckning bör taga sikte på allmogens egna ord och uttryck, arbetsmetoder, tankar och föreställningar (även vidskepliga sådana) sammanhängande med ifrågavarande vegetation. Fotografier av växtbestånd, helst när en viss bearbetning (t.ex. genom topphuggning, hamling etc.) medfört ett från naturformen avvikande utseende, äro önskvärda. Redskap och fabrikat eller produkter böra om möjligt avbildas i tecknade skisser eller genom fotografering.

Upptecknaren bör först studera igenom nedanstående frågor rörande några valda slag av träd, buskar och örter. De synpunkter, som där antyd, kunna sedan tillämpas vid utfrågning angående övriga hithörande växtslag förtecknade på sidorna 4 - 5.

Ek. På vilka villkor kunde bonden ha rätt att utnyttja ekbestånden, ströekar, risekar etc. på inägorna? Berättas om olovlig avverkning eller hamling av ek? Har ek använts till bränsle? När på året skulle ekar fällas eller grenar kapas av eken? Hur höggs stäver till tunnor och byttor? Hur avyttrades tunnstav (som hel- eller halvfabrikat)? Till vilka delar av hjulet användes ekvirke? Hur erhöill man ekvirke till möbler, inredningar, byggnader, båtar?

Huru förfors med ekbarken? Sålde den styckad eller krossad till garvaren eller användes den på den egna gården? Huru användes eklöven? Lövbrott för får eller andra djur? Löv till garvning? Huru utnyttjades ekollonen till foder åt svin, kor etc.? När var det lämpligt att mala eller mälta ollonen? Huru har man kunnat begagna sig av galläpplena? - Har man på ägorna någon kungsek? Sägner om ekar planterade av den heliga Birgitta, Gustav Vasa, drottning Kristina eller andra märkliga personer? Ek, som stått sedan syndafloden? Ekar, som ej få fällas? Varför? Ek, som varslar dödsfall eller andra olyckor? Drakgods under ek, vars blad sitta kvar under vintern? Vad berättas om eken och åskan?

Lind. Varför ville man gärna ha lindar i närheten av gården? Vilka egenskaper har virke av lind (med avseende på hållfasthet, hårdhetsgrad, täthet, vikt, motstånd mot mask och röta etc.)? Varför brukade skomakaren skära till lädret lagt på en lindbräda? Har annars skomakaren haft användning för lindträ? Varför har man gärna tagit lindstakar till läkt för halmtak? Vilka redskap eller delar av redskap kunde lämpligen göras av lind? Kolade man lind? Till vad? Huru användes lindbarken? Tillverkningen av bastrep, bastmattor och andra produkter av lindbast beskrives. Lindbark till flarn på fiskegarn? Huru användes lindlöv? Lammen och lindlövet? Faran för mjölkande kor att äta lindlöv? Hur taga biodlare hänsyn till lindblommen? När och hur bör lind huggas för olika ändamål (topphuggning, hamling, huggning på rotstubbe, fällning)? - Linden som botråd eller vårdträ? Ställes husfaderns eller andra familjemedlemmars eller husdjurens öde i samband med gårdens lind?

Fläder (hyll). Varför har man på en del håll varit mån om att ha fläder nära gården, dock ej omedelbart intill boningshusen? Har fläder satts i samband med älvblåst? Vad har fläderns ved för särskilda förtjänster? Varför äro vävstolsmakare och skomakare intresserade av flädervirke? Flädern nyttig för fåren? Fläder i spannmålsbod? Huru och varför skördas blommorna? Tillredning av fläderte och flädermjolk beskrives. Fläderblom i pannkaka? Huru användes fläderbär eller flädermos? - Tänktes något övernaturligt väsen ha sitt bo vid flädern? Varför borde man ej fälla eller skada flädern på gården eller orena därinvid? Har det förekommit något slags offer (t.ex. penningoffer) till flädern?

Malört. Var på gården har man brukat låta malörten växa? Vilka delar av växten har man kunnat använda sig utav? När har man

skördat malört? Vad beredes av malörtsknoppar? Hur beredes malört till medicin åt får eller andra husdjur samt till människor? Benämningar på dekokter, droppar etc. samt på sjukdomar, som därmed botas? Malört som krydda i drycker (öl, brännvin, kaffe etc.)? Malört använd mot mal och loppor i sängar, kläder etc.? Malört mot råttor i ladorna? I övrigt till skydd och konservering? Att driva in bin i kupan, då de svärmat?

J

De i förteckningen nedan (sid. 4-5) upptagna växterna kunna i första hand komma i åtanke vid utfrågningen. Men ytterligare många, här ej upptagna ha även vårdats och använts för allehanda ändamål av allmogen. För att få fram så fullständiga uppgifter som möjligt, kan det vara lämpligt att gå ut i markerna runt gården och där efterfråga alla slag av vårdade och utnyttjade träd, buskar och örter. Tag härvid även reda på vilka slag av träd, buskar och örter, som man ansåg vara olämpliga att ha på inägorna eller i gårdens omedelbara närhet och som man därför sökt hålla borta eller utrota (såsom ljungen och de typiska utmarks- eller skogsträden, särskilt barrträden).

Se till att alla former av växtlighetens utnyttjande komma med i beskrivningen. Härigenom får man alltså veta vilket mångskiftande bruk, som den självhushållande bonden av gammalt gjort av vegetationen på inägorna. Observera särskilt följande former av utnyttjande: till gagnvirke (för byggnader, inredningar, möbler, kärl, redskap, musikinstrument, leksaker etc.); till korgarbeten och repslagning; till garvning, färgning, framställning av tvättmedel, pottaska, träkol och andra kemiskt-tekniska produkter; till medicinskt bruk (enligt rationella eller vidskepliga metoder); till skydd mot mal, löss, loppor, skabb, mygg, råttor, mullvadar etc.; till framställning eller smaksättning av njutningsmedel, mat och dryck samt kreatursfoder; till hägnader, vindskydd, regnskydd, landmärke; till minnesmärke; till prydnad; till väderleksprognos och spådom. Ännu andra former för utnyttjande torde kunna uppsåras och beskrivas.

Försök få fram så utförliga uppgifter som möjligt om hur man vårdar växtligheten på inägorna. Hur behandlas buskar, som skola tjäna till hägnader? Har man flätat med grenar av levande hagtorn för att få fram ett fast stängsel? Huru anläggas pilhäckar på jordvall? Vilka trädslag använde man företrädesvis som alléträd? Vilka vilda träd och buskar lät man gärna stå kvar vid åkerrenar och vägkanter?

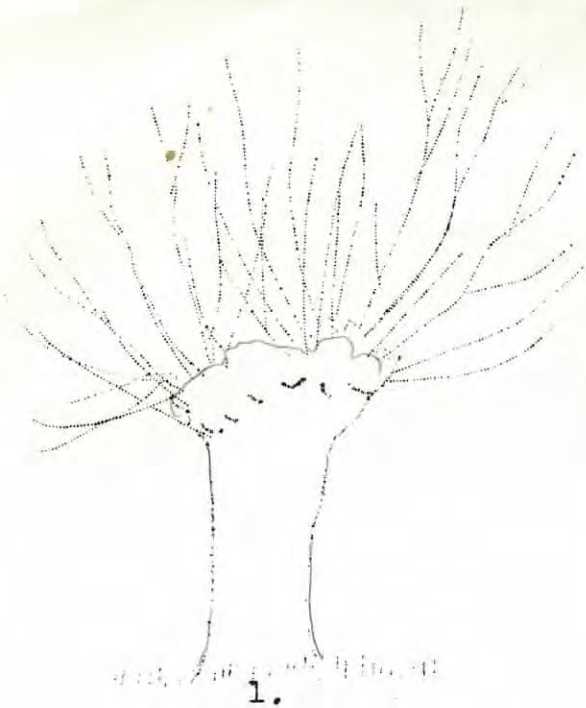
Vilka trädslag topphuggas, hamlas, riskas etc. (se exempel fig. sid. 6)? Har man hållit sig med särskilda ask-, lind- eller pilhagar för huggning av grenar, flängning av bark eller lövtäkt. Har man bedrivit stubbskogsskötsel (huggning på rotstubbe) av ask, pil, al, lind eller andra lövträd. Efter huru många års förlopp hugges på nytt på trädets rot eller stam eller grenar?

Huru sökte man skydda åkrarnas jord mot att föras bort av vind och rinnande vatten. Vilka buskar och träd voro lämpade som vindskydd eller stormkappa? Stadga åt åkerren genom buskars och trädets rötter?

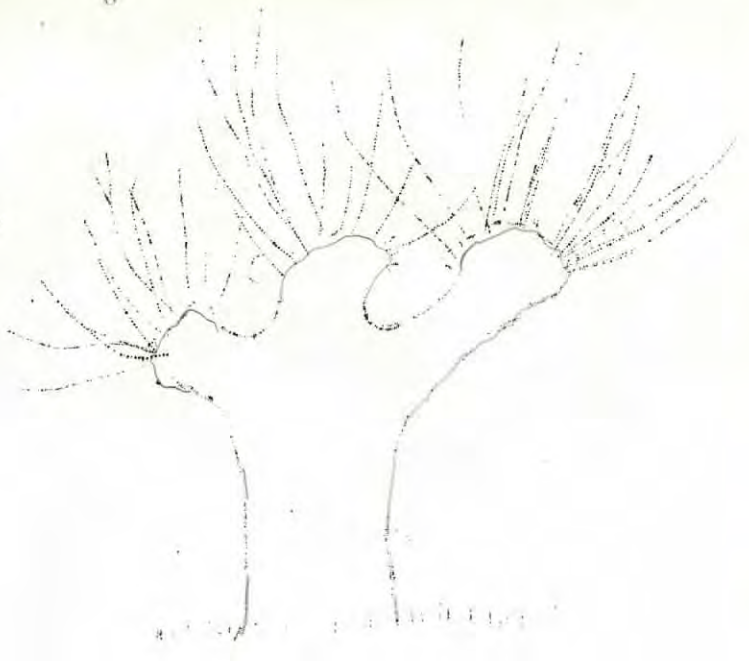
Förteckning över en del vilda träd, buskar och örter, som av allmogen kunnat vårdas och utnyttjas.

Al	Måbär
Alm	Nyponbuske
Arre	Olvon
Ask	Oxel
Asp	Pil
Avenbok	Poppel
Benved	Poppelpil
Berberis	Pors
Björk	Rönn, flygrönn
Bok	Slån (tjörne)
Brakved	Stickelbär
Ek	Sälg
En	Tibast
Fläder	Vide 1 (gråvide)
Hagtorn	Vide 2 (korgvide)
Hassel	Vide 3 (rödvide)
Hägg	Vide 4 (jolster)
Hönsbär	Vildkörsbär
Lind	Vildpäron
Lönn	Vildäpple (skrabor)
Mannablod	Vinbär.

Backtimjan	Körvel
Baldersbrå	Libsticka
Besksöta (galnebär)	Malva (kattost)
Björnbär	Mattram
Blodrot	Mjölktistel
Blåhallon	Myskmadra (myske)
Fingerborgsblomma	Målla
Gråbo	Nässla
Gulsporre (flugblommor)	Pepparrot
Gullviva (oxlägga)	Pimpinell (bockrot)
Hallon	Ramslök
Hundkåx	Renfana
Hästfibla	Revormstövel (mjölkört)
Johannesört (pirkum)	Rölleka (olsmässhumle)
Jungfrutvål	Skelört (sönnerdönnes)
Kamomill (sötblomster)	Skvattram (skväkra)
Kirskkål	Skäfte
Konig (märrmynta)	Skörbjuggsört
Kummin	Smällglim (tarald)
Kvanne	Syra (av olika slag, såsom svin-
skräppa, ängssyra etc.)
Kärleksört	Taklök
	Tätört
	Vänderot.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

1. Topphuggen pil.

2. Huvudgrenarna topphuggna vid basen.

3. Huvudgrenarna topphuggna (längre från basen).

4. Huggning på rotstubbe.

5. Riskad en (stammens nedre del ren från kvistar).

6. Hamlad poppel.